

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201.
.N24

Nash jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/2—3

UNIV. of MICH.

IV 9154

Current Series

**БЕОГРАД
1984.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 2—3

САДРЖАЈ

Радосав Бошковић (1907—1983) (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	73
Допринос српских писаца стварању књижевног језика у другој половини XIX века (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	83
О неким појмовима и њиховој примјени у језичкој анализи (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	94
Српскохрватска лексикографија XIX века (преглед лексикографских концепција) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	139
Именице <i>орак</i> и <i>орао</i> , глаголи <i>ићи</i> и <i>јести</i> (из моје дијалектолошке биљежнице) (АСИМ ПЕЦО)	147
Етник, ктегик и норма (поводом облика <i>Козарчанин</i> и <i>козарачки</i>) (БОЖО БОРИЋ)	152
С п о м е н и	
Предавање Александра Белића у Москви 1898. године (БОРБЕ ЖИВАНОВИЋ)	160

ЕТНИК, КТЕТИК И НОРМА (поводом облика *Козарчанин* и *козарачки*)

Неколико општих напомена о норми и нормирању. — Сви књижевни језици имају своју норму. Поред опште норме постоје, у појединим нивоима језичке структуре, посебне норме, а с обзиром на функционално раслојавање књижевног језика, треба имати у виду и норму у оквирима тзв. функционалних стилова.

За утврђивање „правилности“ неког граматичког или лексичког средства постоје нормативни критеријуми; они могу да буду лингвистички и ванлингвистички.

Међу критеријумима се могу одредити хијерархијски односи, али се не сме форсирати само један критеријум; у принципу — критеријуми делују јединствено.

Улогу арбитра у језичкој норми има, пре свих, језички стручњак; он свој став мора брижљиво да образложи, што значи да критеријуми на основу којих је вршена процена „исправности“ језичке појаве треба редовно да буду присутни и познати. Језички стручњак не би требало да буде емоционално наклоњен одређеном језичком средству.

Преиспитивање језичке норме не врши се без великог разлога, тј. не сме се отварати проблем где га нема.

Етник, ктетик и норма. — Раширено је мишљење да приликом нормирања топонима, етника и ктетика треба, у принципу, поштовати језичку праксу. То значи да би извесни облици улазили у књижевни језик дијалекатски маркирани. Како су то, са становишта система књижевног језика, нерегуларне појаве, у стручној и научној литератури су честе расправе у вези са нормирањем наведених категорија. Уз то се, с правом, препоручује диференциран приступ, будући да то нису у свему јединствене категорије.¹

¹ Исп., Стјепан Бабић, *Презимена, топоними, етници и ктетици у књижевном језику*, Језик XXIII, Загреб 1975/76, стр. 139—144.

Има разлога, и то лингвистичких, пре свега, да се нормирање етника и ктетика разматра друкчије и одвојено од топонима. Наиме, етник и ктетик су творбене категорије и по томе иду у творбену норму. Иако и топоним може да буде изведеница (исп. свеже примере типа *Кардељево*, *Пуцарево*), ипак је реч о мотивацији другог типа. Уз то, топоним је увек један, паралелних облика у службеној употреби, у начелу, не може да буде, то је властито име у правом смислу речи. Поред тога, он је у језику незаменљив, а етници и ктетици нису, будући да постоји могућност описног изражавања припадности каквом месту, покрајини, народу.

Зато се у нормирању етника и ктетика мора, пре свега, полазити од система творбе речи у језику. У њиховој творби није искључена и могућност појаве више различитих ликова, с обзиром на присуство различитих творбених модела, типова творбе и творбених форманата. У основи етника и ктетика налази се иста реч — топоним (шире схваћен). Ређе се дешава да је ктетик изведен од етника, а то су и посебни случајеви.

Етник и ктетик од имена планине Козаре. — Како практично у лингвистичкој и стручној литератури изгледа нормирање етника и ктетика, показаћемо на примеру ових категорија изведених од имена планине Козаре.² Овај етник и ктетик смо одабрали највише због тога што се у радовима у којима се разматрају ове форме лепо може видети како језички стручњаци могу, у недостатку детаљнијих емпиријских истраживања, предложити за једино „исправну“ употребу оно језичко средство које такву квалификацију, заправо, не заслужује.

1. У чланку под насловом „*О придјевима козарски и козарачки*“³ на једном месту пише: „Поставља се питање како се зову становници Поткозарја, *Козарци* или *Козарчани*?“ Иако није сасвим јасно откуд одједном ово питање, ко га поставља и зашто га поставља (из наслова се види да су ктетици предмет расправе), ваља ипак прочитати одговор који следи: „Било би исправније *Козарци*“, вели аутор. По томе, човек са Козаре и из Поткозарја је *Козарац*; тај је облик „исправнији“ од *Козарчанин*. Кад се овако једно језичко средство оцени као исправније од другог, онда се очекује образложење такве оцене; у овом случају оно изостаје. Аутор само констатује: „Међутим,

² Неки топоними су, из многих разлога, веома познати широј јавности, док познавање других не излази из оквира уже територије. Планина Козара је савременицима посебно позната из другог светског рата, одакле је стигла у литературу, филм итд. Од познатог топонима етници и ктетици такође постају познати, па тако преко храбрих *козарачких/козарских партизана*, *козарачке/козарске епопеје* и чувеног *козарачког/козарског* кола упознајемо и човека *Козарчанина*.

³ Исп., Стево Далмација, *Књижевни језик* 12/1, Сарајево 1983, стр. 39—41.

на подручју цијелог Поткозарја нико не говори *Козарци*, него само *Козарчани*".⁴ Наравно, ово је тачно и јасно, али остају нејасне најмање две ствари: прво, зашто је „исправније *Козарци*“, и друго, зашто је све ово и представљено као језички проблем, кад, очито, проблема и нема. При томе је објашњење ускраћено. А када нема никаквог објашњења, онда лако добијам тврдњу да је етник који, из цитата се то лепо види, уопште није потврђен у језичкој пракси, исправнији од другог лика који је једино жив (наравно, овим не мислимо да критеријум територијалне раширености треба ставити испред свих других). Оваквог раскорака са језичком праксом у нормирању не би смело да буде.

2. Кад већ у споменутом чланку нисмо нашли објашњење тврдње да је лик *Козарац* „исправнији“ од лика *Козарчанин*, покушали смо да га пронађемо трагајући по библиографским подацима. Без већих напора, у једном другом часопису, налазимо чланак истог аутора: „О именима *Козара*, *Поткозарје* и *Козарац*“.⁵ О истом етнику овде налазимо следеће: „Према томе, становници села Козаре, Поткозарја и Козарца зову се *Козарчани*. Језички и граматички било би нормалније да се становници Поткозарја зову *Козарци*. Међутим, на подручју цијелог Поткозарја нико не говори *Козарци* него само *Козарчани*. Значи, етник је исти, једнак је“.⁶ Ако и овде потражимо тумачење става о „нормалности“ облика *Козарци*, нећемо га наћи. Једини прави аргумент⁷ садржан је у изјави да „на подручју цијелог Поткозарја нико не говори *Козарци*, него само *Козарчани*“. Међутим, ова истина, поред осталог, говори сасвим лепо против ауторовог нормативистичког одређења.⁸

Даљим трагањем утврђујемо да је исти аутор о спорном етнику писао и у чланку: „*Етници и ктетици на подручју Козаре и Поткозарја*“.⁹ Ту пише: „Поставља се питање како се зову становници ових крајева, Поткозарја: *Козарци* или *Козарчани*? Одмах да кажемо, језички и граматички било би нормалније *Козарци*. Међутим, на подручју цијелог Поткозарја нико не говори *Козарци* него само *Козарчани*“. Аутор је очито упоран у својим одређењима, али и у ускраћивању објашњења. Уместо ваљане научне аргументације налазимо нејасне прогнозе: „Вјероватно ће то остати све дотле док се не издиференцирају придеви *козарски* и *козарачки*. А дотле ће се и даље становници

⁴ Исто, стр. 41.

⁵ Исп., Стево Далмација, *О именима Козара, Поткозарје и Козарац*, Књижевност и језик 3, Београд 1975, стр. 490—493.

⁶ Исто, стр. 492.

⁷ Који, додуше, није лингвистички, већ ванлингвистички.

⁸ Остаје такође спорно да ли је етник у лику *Козарчанин* „језички и граматички“ ненормалан, или мање нормалан.

⁹ Исп., Стево Далмација, Радови II, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево 1975, стр. 113—140.

Поткозарја звати *Козарчани*¹⁰. Како ће се видети, тачно је да у Поткозарју два лика наведеног ктетика (мисли се на *козарски* и *козарачки*) нису издиференцирана, али никако није јасно довођење ових придева у везу са етником *Козарчанин*, односно, не види се како то судбина овог етника зависи од диференцијације (не зна се какве) наведених ктетика.¹¹

3. Како у цитираним чланцима нисмо нашли научно тумачење тврдње да је лик *Козарац* „исправнији“ од лика *Козарчанин*, трагање настављамо, али у другим публикацијама и у радовима других аутора.

Дискусију о спорном етнику пронашли смо и у књизи проф. Асима Пеце — *Језик наш свагдашњи*,¹² што је, заправо, једна врста језичког саветника. У једном од низа прилога¹³ расправља се и о „нашем“ етнику: „Исто тако се гријеши кад се људи из тих крајева називају *Козарчанима*. Према ономе што знамо о творби етника у нашем језику, од *Козарац* имамо *Козарчанин*, тј. становника *Козарца*; дакле, исто онако као што су *Крагујевчани* становници *Крагујевца*, а *Сточани* становници *Стоца* и сл. Пошто се овдје обично мисли на житеље са подручја планине *Козаре* и *Поткозарја* уопште, биће исправније ако се они зову *Козарцима*. Овакво диференцирање наведених појмова отклонило би једну непотребну нејасноћу, а не би се косило ни са оним што живи на терену“.¹⁴

Сада се види где су корени ставова у раније анализираним чланцима. Проф. Асим Пецо се залаже за лик *Козарац* и притом свој став образлаже једним лингвистичким (правила творбе речи) и једним нелингвистичким аргументом (садржан је у последњој реченици цитата). Сâм поступак је у реду. Међутим, са изнетим ставовима не можемо се сложити.¹⁵

Етник је творбена категорија и тако га треба и посматрати. У низу језичких норми постоји и творбена норма. Потребно је, према томе, утврдити да ли лик *Козарчанин*, који је једини посведочен у пракси, припада творбеном систему књижевног језика. Ако се покаже да се *Козарчанин* противи правилима творбе речи, онда је имало смисла отварати проблем, а ако се не противи, онда је етник *Козарчанин* једини облик који је са становишта језичке норме „исправан“, будући да у језичкој

¹⁰ Исто, стр. 136.

¹¹ Може се стећи утисак да се оваквим екстраполирањем цитата засењава истина и да се намерно изостављају објашњења и аргументација. Лако је, међутим, утврдити да стварних тумачења нема ни испред ни иза цитираних места.

¹² Сарајево 1969.

¹³ Наслов прилога је: *Козарске или козарачке бригаде*, стр. 136—137.

¹⁴ Исто, стр. 136—137.

¹⁵ Сигурно је да ни сам аутор данас не мисли о овом питању као раније. Необично је, међутим, што се толико година касније тако некритички прихвата његова тврдња.

пракси другог облика и нема, а веома је важан став да језичка норма треба да „извири из језичке праксе, а не обратно“.¹⁶ Овде, наравно, и не треба узимати у обзир критеријум територијалне раширености јер не постоје два облика чија би се раширеност пратила.

Творбеном анализом се лако утврђује да изведеница *Козарчанин* припада језичком систему и да јој је творба сасвим регуларна: у језику постоји суфикс *-чанин* којим се творе мушки етници; тај је суфикс једнозначан, структурно погодан и постаје све обичнији.¹⁷ Да бисмо ово потврдили, није потребно ићи даље од Козаре и Поткозарја: са тог подручја имамо доста примера, као што су: *Церовљанчанин* — етник од села *Церовљани*, *Чикулчанин* — *Чикула*, *Добрљинчанин* — *Добрљин*, *Дубравчанин* — *Дубрава*, *Градинчанин* — *Градина*, *Јабланчанин* — *Јаблан*, *Јоховчанин* — *Јохова*, *Калајевчанин* — *Калајево*, *Котуровчанин* — *Котурово*, *Кривајчанин* — *Криваја*, *Маглајанчанин* — *Маглајани*, *Петрињчанин* — *Петриња*, *Слабињчанин* — *Слабиња*, *Приједорчанин* — *Приједор*, *Војковчанин* — *Војскова* и сл.¹⁸ Наравно, и изван овог простора има низ врло познатих потврда, као што су: *Љубљанчанин* — *Љубљана*, *Валтовчанин* — *Валтово*, *Краљевчанин* — *Краљево*, *Бијељинчанин* — *Бијељина*, а исп. такође и: *Клокчанин* — *Клока*, *Гајчанин* — *Гај*, *Купиновчанин* — *Купиново*, *Вуковарчанин* — *Вуковар* и сл. У оваквом друштву, очито, етник *Козарчанин* није никакав изузетак, а понајмање је „неправилан“. Инсистирање на лику *Козарац* је неодрживо из најмање два разлога: што уопште није потврђен и што се облички поклапа са топонимом *Козарац*. После свега је јасно да се не грешу кад се људи са Козаре зову *Козарчанима*.

4. И ктетик изведен од имена планине Козаре био је такође у више наврата предмет расправе.¹⁹ Заједничка карактеристика

¹⁶ Исп., Јосип Баотић, *О норми и неким некодифицираним изразима у нашем језику*, Књижевни језик 9/1, Сарајево 1980, стр. 19—28.

¹⁷ О овом суфиксу исп., Стјепан Бабић, *Творба етника и ктетика у дијалектима и у хрватском књижевном језику*, *Opomastica Jugoslavica* 6, Загреб 1976, стр. 145—185; Божо Ђорић, *Именички суфикси с иницијалним ч*, Књижевни језик 9/4, Сарајево 1981, стр. 15—18.

¹⁸ Примери узети из чланка: „Етници и ктетници на подручју Козаре и Поткозарја“, Радови II, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево 1975, стр. 113—140.

¹⁹ Исп., Асим Пецо, *Језик наш савредашњи*, Сарајево 1969; Шипка Милан, *Козарачко или козарско коло?* Језик VII, Загреб 1958—59, стр. 29—30; Шипка Милан, *Језички Савјетник*, Сарајево 1975, на стр. 228—229; Стево Далмација, *Етници и Ктетници на подручју Козаре и Поткозарја*, Радови II, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево 1975, стр. 113—140; Исти, *О именима Козара, Поткозарје и Козарац*, Књижевност и језик, Београд 1975, стр. 490—493; Исти, *Козарски или козарачки*, Козарски вјесник, Приједор, бр. 187, 30. 3. 1979, стр. 11; Исти, *О придјевима козарски и козарачки*, Књижевни језик 12/1, Сарајево 1983, стр. 39—41.

изнесених ставова састоји се у безрезервном форсирању једног лика: између ликова *козарачки* и *козарски* аутори су се опредељивали за *козарски*, искључујући *козарачки* или дајући друкчију мотивацију овом лику.²⁰ Тврди се да је ктетик *козарачки* изведен од топонима *Козарац*, а *козарски* од *Козара*. Зато сви, у складу са својим теоријским схватањима, констатују да је једино исправно писати и говорити: *козарско коло*, *козарски партизани*, *козарка епопеја*, *козарска битка*, *козарски народ*, *козарске бригаде*... Лику *козарачки* не даје никакву шансу.

Међутим, објашњења су једнострана: сви аутори, не зна се из којих разлога, настоје да покажу како само и једино у творбеној игри учествује суфикс *-ски*, па у складу с тим доказују да ктетик од *Козара* може да гласи само *козарски*. Нико чак и не покушава да лингвистичким критеријумом повеже ктетик *козарачки* са топонимом *Козара*, што значи да је такав лик изван језичког система. Ни чињеница што је тај лик у језичкој пракси, као што су испитивања показала,²¹ доста присутан²² и да диференцијација није извршена, не обавезује никога.

Побимо од претпоставке да је етник *козарачки* у синтамама *козарачка епопеја*, *козарачко коло*, *козарачки партизани* итд., обичнији од лика *козарски*. Да ли је ова претпоставка, без емпиријских истраживања, довољан разлог да се лик *козарачки* предложи за једино исправан и да се тако елиминише конкурентна форма *козарски*? А затим, да ли може језички стручњак који употребљава у пракси само лик *козарачки* инсистирати само на том лику?

Да бисмо одговорили на ова и слична питања, настојећи да при том будемо објективни, узећемо у обзир два критеријума: језичку регуларност и територијалну раширеност, један, дакле, лингвистички и један ванлингвистички критеријум. Ако се покаже да је етник *козарачки* нерегуларан, да не одговара језичком систему (не уклапа се у творбени систем), односно, ако таква категорија не постоји у језичкој пракси, онда су сви аутори који су се у својим радовима залагали за друкчији лик у праву.

²⁰ По њима, ктетик *козарачки* изведен је од топонима *Козарац*; друкчија могућност се не спомиње.

²¹ „Истражујући народне говоре Поткозарја запазио сам да придеји *козарски* и *козарачки* нису још у овим говорима у потпуности диференцирани“. Исп., Књижевни језик 12/1, стр. 41.

²² Кад се већ расправља о овом ктетичу, језички стручњак не сме само да констатује како је изашла књига *Пета козарачка бригада* у чијем наслову налазимо спорни ктетик; јасно је да аутор ове књиге није случајно употребио управо овакав лик: он се употребљавао и употребљава се у језичкој пракси Козарчана. Такође је чудно да се у расправи о овим питањима не разјасни зашто, рецимо, Правопис из 1960. има само лик *козарачки*.

Лако је утврдити постојање суфикса *-ачки* у творби ктетика.²³ Творби помоћу овога суфикса припадају ктетици као што су: *краљевачки* — *Краљево*, *валтовачки* — *Валово* и сл., а и у самом козарачком/козарском материјалу има потврда за овај тип творбе: *косјеревачки* — *Косјерево*, *котуровачки* — *Котурови*, *војсковачки* — *Војскова*, *стриговачки* — *Стригова*...²⁴ Очито је да творба ктетика суфиксом *-ачки* није непозната језичком систему, па је, у складу с тим, лик *козарачки* сасвим равноправан лику *козарски*. Оба су лингвистички регуларна.

Критеријум територијалне раширености није поуздан без опсежнијих емпиријских истраживања, а таква истраживања не постоје за цело подручје Козаре и Поткозарја. Колико је овај критеријум несигуран, лепо се види и на следећем примеру: „Ми који смо рођени под Козаром“, вели Милан Шипка, „и који то коло сматрамо својим, зовемо га *козарским колом*“.²⁵ Међутим, ствари стоје друкчије: многи који су рођени на Козари и под Козаром то коло зову само *козарачко коло*.

Довођење лика *козарачки* у везу са топонимом *Козарац* јесте логично, али је непотребно. Сваки човек може лако на матерњем језику градити облике чак и кад такве облике раније никад није чуо ни изговорио. На директно питање ће тако и сваки становник Козарца (и не само он) без муке направити и етник (*Козарчанин*) и ктетик (*козарачки*) од имена свог места, али је питање да ли је то слика језичке праксе или тренутних околности. Уосталом, припадност неком месту сасвим се лако изражава и описно (*човек са Козаре* и *човек из Козарца*), па није ни неопходно инсистирање на тоталној диференцијацији језичких средстава.

Анализа је показала да су оба лика ктетика изведеног од имена планине Козаре, и *козарачки* и *козарски*, регуларна, а у језичкој пракси оба су присутна. Осим субјективних, нема никаквих разлога да се једном од њих да одлучујућа предност. Кад постоје паралелни облици онда је најнормалније језичкој пракси препустити да пресуди. Сваки други пут је погрешан. Показује се, међутим, и на примеру овог ктетика, да форсирање одређеног облика може веома успешно, и у науци, и у пракси, потионути конкурентни лик. Да није тако, не би млади истраживач онако упорно и некритички само понављао ставове својих претходника који су се залагали за етник *Козарац* и ктетик *козарски*, а сигурно је да савети свих ових стручњака нису остали без одраза у школству, литератури, средствима јавних комуникација...

²³ Исп., *Приручна граматика хрватскога књижевног језика* (група аутора), Загреб 1979, на стр. 281.

²⁴ Примери узети из чланка: *Етници и ктетици на подручју Козаре и Поткозарја* (в. нап. 18).

²⁵ Исп., *Језички савјетник*, стр. 228.

Али на срећу, не може се са корица књиге скинути наслов *Пѣта кѡзарачкѡ бригада*, нити ће се *Кѡзарачкѡ кѡмѣн*, један од врхова Козаре, икад друкчије звати. А док се буде играло *кѡзарачкѡ кѡло*, чуће се и речи: играј коло, *кѡзарачкѡ* лоло.

И да закључимо: књижевном језику припада само етник *Кѡзарчанин*, а од два лика ктетика, оба су равноправна: и *кѡзарачкѡ* и *кѡзарскѡ*.

Божо Ђорић